

PÁRBESZÉD A HAGYOMÁNNYAL

A néprajzi kutatás múltja és jelene

Szerkesztette
Vargyas Gábor

STUDIA ETHNOLOGICA HUNGARICA XIII.

A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM NÉPRAJZ – KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA TANSZÉK
ÉS A L'HARMATTAN KIADÓ KÖZÖS SZOROZATA

SOROZATSZERKESZTŐ (2001–2008)

PÓCS ÉVA

A sorozatban eddig megjelent kötetek:

Pócs Éva (szerk.): Demonológia és boszorkányság Európában

Pócs Éva (szerk.): Sors, áldozat, divináció

Pócs Éva (szerk.): Közösség és identitás

Pócs Éva (szerk.): Folyamatok és fordulópontok

Pócs Éva (szerk.): Múlt és jelen. Tudományos konferencia

a PTE Néprajz Tanszékének 10 éves jubileumán

Pócs Éva (szerk.): Rítus és ünnep az ezredfordulón.

Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor (szerk.): Teremtés.

Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére

Pócs Éva (szerk.): „Vannak csodák, csak észre kell venni”.

Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben 1.

Pócs Éva (szerk.): Tárgy, jel, jelentés. „Tárgy és folklór”

konferencia Vaján, 2005. október 7–9-én

SOROZATSZERKESZTŐ (2008–)

VARGYAS GÁBOR

Viga Gyula: A bodroghközi kultúra és társadalom változása a 19–20. században.
(A PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Programjának Kiadványai, II.)

Vargyas Gábor (szerk.): Átjárók. A magyar néprajztól az európai
etnológiáig és a kulturális antropológiáig

Vargyas, Gábor (ed. by): Passageways. From Hungarian Ethnography
to European Ethnology and Sociocultural Anthropology

PÁRBESZÉD A HAGYOMÁNNYAL

A NÉPRAJZI KUTATÁS MÚLTJA ÉS JELENE

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA
A PTE NÉPRAJZ – KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA TANSZÉK
JUBILÁLÓ PROFESSZORAI:
ANDRÁSFALVY BERTALAN, FILEP ANTAL, KISBÁN ESZTER
ÉS PÓCS ÉVA TISZTELETÉRE

SZERKESZTETTE: VARGYAS GÁBOR

L'Harmattan

PTE NÉPRAJZ – KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA TANSZÉK

2011

© Vargyas Gábor, szerzők, 2011
© Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, 2011
© L'Harmattan Kiadó, 2011

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

ISBN 978 963 236 469 8
ISSN 1587-8899

A kiadásért felel a kiadó igazgatója és a tanszék vezetője.
A sorozat kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel: 267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085, Horánszky utca 20.
www.konyveslap.hu

A szöveget Tiszóczy Tamás gondozta.
Borítófotó: Párbeszéd egy ecsenyi sváb hagyományörző és egy Krisna-hívő asszony között
egy Krisna-völgyi aratóünnepségen. (Farkas Judit felvétele, Somogyvámos, 2007)
A borítótérv Gembela Zsolt, a tördelés Csernák Krisztina munkája.
A nyomdai munkákat az Akaprint Nyomdaipari Kft. végezte,
felelős vezető Freier László.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	9
VARGYAS GÁBOR	

„TÁJ – TÁRSADALOM – TRADÍCIÓ”: ELŐADÁSOK ANDRÁSFALVY BERTALAN TISZTELETÉRE

A néprajz mint „nemzeti tudomány”. Andrásfalvy Bertalan 75. születésnapjára	15
HOFER TAMÁS	
Kistájak határán. A baranyai Völgység táji karakterének vázlata	27
MÁTÉ GÁBOR	
Táj és gondolkodás	39
SZABÓ MÁTYÁS	
Árvíz és ártéri gazdálkodás	49
BORSOS BALÁZS	
A változó és a változatlan. A táj és a hagyományos paraszti gazdálkodás átalakulásának összefüggései a Bodrogházban	59
VIGA GYULA	
Gyalog és szekéren. Adatok a hódoltság kori Magyarország tájszerkezetéhez 16–17. századi vizitációk alapján	69
TOMISA ILONA	
Táji csoport, vonzáskör változásban. A modern búcsújárás és Csíksomlyó	77
MOHAY TAMÁS	
Út menti keresztek Erdélyben	121
POZSONY FERENC	
A pannon táj vonzása – avagy Nyugat-Európából Közép-Európába	151
GRÁFIK IMRE	
Újjáéledő paraszti mentalitás? A reprivatizáció hatása a gazdálkodói stratégiákra és habitusokra	167
KOTICS JÓZSEF	

A táncfolklorisztikai forráskiadás kérdései és problémái	183
FELFÖLDI LÁSZLÓ	
A tánctanulás és annak társadalmi háttere egy mezőszéki faluban	201
VARGA SÁNDOR	
A moldvai csángók magyarnyelv-ismerete 2008–2010-ben	215
TÁNCZOS VILMOS	

„TELEPÜLÉS – TÖRTÉNELEM – TÉRKÉP”:
ELŐADÁSOK FILEP ANTAL TISZTELETÉRE

Filep Antal a település és építkezés kutatója. A történeti néprajz szemlélete és módszere, a budapesti történeti néprajzi iskola	301
KOC SIS GYULA	
Adalékok Pécs és környéke szőlőhegyeinek történeti néprajzához a 18–19. században	317
HOSSZÚ CSABA	
Ortográfiai törekvések a 18. századi magyar térképészetben (1808-ig)	335
REISZ T. CSABA	
A kéziratok térképek szerepe a településkutatásban	345
JUHÁSZ ANTAL	
A 18. századi határperek térvázlatai	363
BÁRTH JÁNOS	
Elfelejtett utak, a (szakrális) tér képe	371
PERGER GYULA	
Virágos bútorok és templomfestő asztalosok az Ormánságban	383
ZENTAI TÜNDE	
Történeti források a népi építészet kutatásában 1976 és 2010 között	409
KEMECSI LAJOS	
A Magyar Néprajzi Lexikon építészeti címszavai	427
† SABJÁN TIBOR	
A 20. századi népi építészeti emlékek kutatása és bemutatásának lehetőségei a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban	433
CSERI MIKLÓS	

„KONYHA – KULTÚRA – KORSZAKOK”:
ELŐADÁSOK KISBÁN ESZTER TISZTELETÉRE

A jelenidejűség és a történetiség Kisbán Eszter etnográfiai kutatásaiban	449
SZILÁGYI MIKLÓS	
Trendek, kérdések és források a jelenkori magyar táplálkozáskultúrában	459
KUTI KLÁRA	
A kenyér és a kelt tészták mai táplálkozásunkban	487
BÁTI ANIKÓ	
Trakták a 19. század eleji fogadókban	501
FLÓRIÁN MÁRIA	
Bőjtös ételek és táplálkozási szokások. A katolikus bőjti ételek a Dél-Dunántúlon . . .	519
KNÉZY JUDIT	
Ételek és italok a 17–19. századi közköltészetben. Adalékok a néprajztudomány és művelődéstörténet közvetett forrásaihoz	533
KÜLLŐS IMOLA	
Liszt vagy dara? Korszakok a kézimalom-használatban	569
SELMECZI-KOVÁCS ATTILA	
Kora újkori ételek a parasztság asztalán (kolozsvári kutatások tapasztalatai nyomán) . .	577
BÓDI ERZSÉBET	
A falusi táplálkozáskultúra tendenciái a 20. század utolsó harmadában	587
BERECZKI IBOLYA	
A kikuju táplálkozás néhány vonása. Reflexiók Kisbán Eszter nyomán	611
SÁRKÁNY MIHÁLY	

„VALLÁS – VILÁGKÉP – VÁLTOZÁS”:
ELŐADÁSOK PÓCS ÉVA TISZTELETÉRE

Pócs Éva 1958-tól	629
VOIGT VILMOS	
Boszorkányos hagyatékek. A magyarországi boszorkányperek feltárásának kutatástörténete a kezdetektől napjainkig	637
TÓTH G. PÉTER	
„Mely ördögtől volt nyavalyája, azon ördög volna gyógyítója”. A gyógyítók elleni boszorkánylvád problémája a magyar boszorkányperekben	695
KLANICZAY GÁBOR	

Mansio Daemonum. A hegyek mint a gonosz lakóhelyei a középkori és kora újkori mentalitásban	713
PETNEKI ÁRON	
„...mentsük ki őket az oláh polip ölelő karjaiból”. A hajdúdorogi görög katolikus püspökség szervezése Csík megyében	737
ILYÉS ZOLTÁN	
Vallási csoportkultúra a 19–20. században az Élő Rózsafüzér Egyesület példáján	755
BARNA GÁBOR	
Rejtett üzenetek. A halottakkal kapcsolatos álomelbeszélések szerepe Hidegség a mindennapi kommunikációban	765
HESZ ÁGNES	
Démoni kísértés a vocerkovlenyie folyamatában: megszállottság és megtérés orosz ortodox ördögűzők körül	785
KOMÁROMI TÜNDE	
A boszorkányság politikumáról. Az amerikai Délnyugat példája	805
KRISTÓF ILDIKÓ	
A protestáns prédikációk ördöge	821
SZACSVAY ÉVA	
Tardó László balladája	839
GRYNAEUS TAMÁS	

A TÁNCTANULÁS ÉS ANNAK TÁRSADALMI HÁTTERE EGY MEZŐSÉGI FALUBAN

BEVEZETÉS. A TEST TECHNIKÁI¹

Marcel Mauss francia szociológus és etnológus az emberi test mozgáskultúrájára vonatkozó vizsgálata (Mauss 2000) eddig jórészt ismeretlen volt a magyarországi néptáncutatók előtt. A kolozsvári táncutató, Könczei Csongor tollából olvashattuk az egyetlen olyan tanulmányt (Könczei 2004), amely reagál a magyar nyelven megtehető késéssel megjelenő írásra,² és megkísérli bemutatni a *test-technikák* vizsgálatának lehetőségeit. Bemutatása során Könczei a Mauss által képviselt tudományos nézőpont eredményeit a magyar táncutatók számára adaptálhatónak fogadja el.

A francia szociológiai és etnológiai iskola többi tagjához hasonlóan Mauss³ gondolkodásának középpontjában is a kultúra társadalmi meghatározottsága áll. Írásában háromdimenziós vizsgálati-értelmezési modellt állít fel: szociológiai, történeti és élettani-lélektani szempontokat tart fontosnak érvényesíteni. Elmélete szerint ahhoz, hogy egy kulturális jelenséget (mint például a tánc) pontosan megértsünk, a társadalmi kontextus, a történelmi háttér, illetve az ember pszichológiai, biológiai jellemzőinek egyidejű figyelembevételével kell vizsgálódnunk. Ezen tényezők közül alapvetően a társadalmat tartja a legfontosabbnak, a másik két tényezőt másodlagosnak (Mauss 2000: 429, 431, 444).

Mauss *test-technikák* kifejezésen azokat a módozatokat érti, ahogy a különböző társadalmakhoz tartozó emberek a hagyományok szerint használni tudják a testüket. Minden társadalomban találhatók olyan szokások, habitusok, amelyek előírják ezeket a módozatokat. Ezek kultúránként, társadalmanként, de életkoronként is változhatnak. Esetünkben tehát a tánc különböző megjelenési formái a különböző test-technikák függvényei. Minden emberi mozdulat társadalmi idioszinkráziát alkot – mondja Mauss. A különböző társadalmakban létező szokások, „habitusok” különbözőképpen irányítják az egyént, jelen esetben annak mozgását. A mozgások fajtái, más néven a test-technikák tehát nem az egyén ismétlésre való hajlama miatt léteznek és öröklődnek homogén módon, hanem elsősorban a társadalmi tekintély,

¹ Mauss tudományos munkájának részletes jellemzését lásd: Lévi-Strauss 2000.

² Az eredeti, francia nyelvű megjelenés éve: 1936, az első magyar nyelvű megjelenés éve: 2000.

³ Mauss a Durkheim nevével fémjelzett francia szociológiai iskola egyik tagja volt. (Bővebben lásd: Bohannon-Glazer 323–365, 366–375.)

a hagyomány az, ami „rákényszeríti” az egyént a tanulásra. Az átadás módjai közül Mauss az oktatást, a ránevelést tartja a legfontosabbnak, az utánzást csak másodlagosnak (Mauss 2000: 429).

A hagyományokhoz való alkalmazkodás mellett a test-technikák másik fontos jellemzője a hatékonyság. Ebben a hatékonyságban jelenik meg a mozdulatfajták vagy egy-egy bizonyos mozdulat használásának értelme, funkciója (Könczei 2004: 128) a használó számára, legyen szó mágikus, avagy profán cselekvésről (Mauss 2000: 429–431).

A következőkben kísérletképpen saját, a tánc tanulásra vonatkozó gyűjtéseim értelmezéséhez használom fel Mauss elméletét. A tanulmány megírásához felhasznált interjúanyag a belső-mezőségi Visa tánc kultúrájára, főleg az 1970-es évek előtti, hagyományosnak nevezhető táncéletre vonatkozik.⁴

A TÁNC TANULÁSRÓL ÁLTALÁBAN

A tánc tanulásra vonatkozó szakirodalom általában három korszakra osztja fel a táncos szocializáció folyamatát.⁵

1. Az első az önkéntelen tanulás korszaka. Ebben az időszakban jellemzőek a ritmusérzéklet (is) kiválóan fejlesztő, mozgásos játékok (ringatók, hintáztatók stb.) és a kisgyermek éneke-rezene-re való táncoltatása.⁶

2. A második a leseledés és ösztönös utánzás korszaka. Ekkor az ügyesebb kisgyermek már ösztönösen utánozza – akár az énekes-táncos gyermekjátékok során, akár a felnőttek táncalkalmain részt véve – a nagyobbak mozgását, viselkedését.

3. A harmadik korszakra a tudatos tanulás és gyakorlás jellemző. Ekkor a gyerekek már önállóan vagy mások segítségével, egyedül vagy csoportban tanulják és gyakorolják a táncot. A nemi szerepek megtanulása is ekkor válik fontossá, általános jelenség a nemek szerinti külön táncolás.

⁴ 1994 óta végzek terepmunkát az erdélyi Mezőségen, elsősorban az egykori Kolozs megye területén található Visában (Vișea). A továbbiakban az innen származó információkra támaszkodom. (Terepmunkámról bővebben lásd: Varga 2007: 123; 2009: 25.)

⁵ Vö. Pesovár F. 1990: 198–199; 1997: 165–166. A mezőségi gyermek táncos szocializációjáról és a gyermekkor táncalkalmairól bővebben lásd: Novák 2000: 50–56; Pálffy 2001: 280–286.

⁶ A játék szocializációban betöltött szerepéről általában lásd: Niedermüller 1990: 542–543; a táncos szocializációban betöltött szerepéről lásd: Pesovár F. 1990: 202. A hatvanas években elterjedt vélemény szerint Erdélyben aránylag szegényes az énekes-táncos gyermekjátékkészlet. A táncfolkloristák ezt a jelenséget a korai táncos szocializációval, valamint a gyerekek számára megrendezett táncalkalmak gyakoriságával magyarázzák (Novák 2000: 52). Mezőségre vonatkozóan az elmúlt évtized gyűjtőmunkái árnyalják ezt a kérdést. (A kérdéssel kapcsolatos új eredményekről lásd: Both 2006; Virág 2006.)

TÁNC TANULÁS EGY MEZŐSÉGI FALUBAN⁷

A táncfolklorisztikai szakirodalomban már közhelynek számít az a tény, hogy a mezőségi emberek életében és a mezőségi falusi társadalomban egyaránt rendkívül fontos szerepet töltött be a tánc (vö. Kallós 1964: 236; Novák 2000: 50–51). Mindezt saját tapasztalataim is alátámasztják. Az 1960-as évek végéig, a tv elterjedéséig, területünkön a szórakozási lehetőségek száma a mai kínálathoz (diszkó, bár, internetes kávézó stb.) képest meglehetősen kicsi volt, elsősorban a hétvégi táncalkalmak voltak fontosak e tekintetben. A fiatalság számára ez volt szinte az egyedüli lehetőség a szórakozásra és a társasági életre. A fiatalság társadalma a tánc köré szerveződött (Novák 2000: 31–50; Pálffy 1982: 81–96; Pesovár F. 1997: 46–51), ugyanakkor az ünnepi rituálékban is fontos szerepet játszott a tánc, a zene és az ének. Ennek köszönhetően a mezőségi falvakban élnek még ma is olyan férfiak, akik az itteni férfitáncok több fajtáját⁸ is ismerik, sőt azt lehet mondani, hogy a mezőségi falvak jelenlegi lakosságának több mint a fele *táncos*, tehát technikailag magas szinten táncolja az itteni virtuóz, rendkívül nehéz forgós-forgató jellegű páros táncokat.⁹

A táncossá válás folyamatában maguk a visaiak a legelső és a legfontosabb szerepet a családnak, az öröklésnek tulajdonítják; a faluban megkülönböztetnek táncos és nem táncos nemzetségeket.

V. S. – Hogyan jön ki az, hogy valaki jó táncos, vagy nem?

K. I. – Hát úgy született, táncra. Én úgy gondolom. Me' aki nem szeret táncolni, még a lábát se' viszi a zene után. Én úgy gondolom. Hát mikor még most is hallom a zenét [...] én még most is úgy érzem, mintha repülnék. Nem tudom. Igazán, mikor hallom, nem kell még egyek sem. Szeretem. Vagy akkor ez véribé' van az embernek, vagy a szülőktől kapja. Én nem tudom, de úgy gondolom, hogy ennek születni kell, hogy menjen.¹⁰

A megkérdezettek egy része elmondta, hogy otthon hogyan ringatta ölében, táncoltatta térdén a gyermekét. A hétvégi *tánc* megszűnéséig¹¹ általános jelenség volt, hogy

⁷ A mezőségi táncdialektusról bővebben lásd: Martin 1980a; 1995: 110–113.

⁸ A mezőségi férfitáncokról bővebben lásd: Martin 1980b.

⁹ A forgós-forgatós táncokról bővebben lásd: Pesovár E. 1997: 49–53.

¹⁰ Elmondta Kenderesi Ilona „Nyúl Ilus” (1931, Visa).

¹¹ A mezőségi tánc kultúrában *táncnak* nevezték a már konfirmált fiatalok számára a *kezesek* vagy *cigányfogadók* által szervezett táncalkalmakat, amin minden fiatal részt vehetett. Általában hétvégenként, ritkábban hét közben is előfordulhatott. A 19. század végén, polgári hatásra jelent meg Mezőségen a *bál*, amin a *tánc*cal ellentétben csak a meghívottak vehettek részt. A *bál* mint táncalkalom legtöbbször valamilyen jeles naphoz kapcsolódott és általában étel fogyasztásával, *asztalozással* is együtt járt. (A mezőségi táncalkalmakról bővebben lásd: Novák 2000: 40–54; Kallós 1964: 236–242; Pálffy 2001: 286–296.)

gyermekes asszonyok eljártak a *táncba*, és ott gyermeküket ölbe véve a zene ritmusára mozogtak stb. Ezeket a jelenségeket a nem tudatos tánctanulás kategóriájába sorolhatjuk.

*K. Á. – Édesapámnak a szeme fénye voltam, a térdén táncoltattott. Énekelt és táncoltatott. Már nagyocska voltam, és még mindig táncoltatott.*¹²

Néhányan azonban ilyen téren egyáltalán nem foglalkoztak gyermekükkel („nem értünk rá foglalkozni, sok volt a munka...”), mégis többükből jó táncos vált.

A gyerekek már hét-nyolc éves koruktól jártak a *kicsitáncba*,¹³ ahol mindent igyekeztek pontosan úgy csinálni, ahogy azt a nagyok tették. Ugyanúgy szervezkedtek, fogadták a zenészt, nagyjából ugyanazokat a táncokat táncolták stb. Gyakran a házigazda vagy a zenész állította össze a lányokat a fiúkkal, instruálta őket szóban, és biztatta őket a táncra, melynek során „csak vergődtek egymásba’ vagy a falba”. Persze voltak, akik a korábban ellesett mozgásformákat igyekeztek utánozni. Ez esetben nem tudatos, ösztönös és tudatos tánctanulásról egyaránt szó lehet.

Az egyik legjobb visai táncos története azonban azt bizonyítja, hogy a *kicsitánc* nem volt kihagyhatatlan állomás a tánctanulás folyamatában. Az illető férfi tizenhat éves korában kezdett el táncolni tanulni, addig szülei és idősebb testvérei sem próbálták a tánc felé terelni.

F. J. – Én a kicsitánccon [...] nem vettem részt, úgy látszik, hogy annál gyávább voltam. [...] Ami a saját táncomat illeti, azt tudom mondani, hogy engem a kisebbik nővérem tanított meg. Ez úgy történt, hogy 1948 nyarán egy tánc alkalmával az apám odanézett és látta, hogy nővérem táncol, bátyám táncol, és én meg bújócskáztam kisebb fiúkkal a grófi kastélyban. Nem szólt semmit, este mikor hazamentem, azt mondta nekem, hogy én mekkora fiú vagyok, sokkal szebb lenne, ha táncolnék, mint hogy ezeket műveljem. Akkor aztán a nővérem, aki már nagy lány volt, elővett és nem engedett el, amíg nem próbáltam meg a táncot.

Több példát tudunk arra, hogy híresen jó táncos családok rendszeres „táncos nevelésben” részesítették saját gyerekeiket. Ilyen volt például Visában Kiss Vilmos „Császár”,¹⁴ aki saját és testvérei gyermekeit is tanította táncolni.

¹² Elmondta özv. Kiss Ágnes (1923, Visa).

¹³ A környéken *kicsitáncnak* vagy *aprók táncának* nevezték a 10–15 éves gyerekek táncalkalmait.

¹⁴ Kiss Vilmos 1916-ban született Visában. Születésekor Németországban Vilmos császár uralkodott, ezért édesanyja Vilmosnak keresztelte el. Mivel előtte nem volt Vilmos nevű a faluban, később az egész családját a „Császár” ragadványnéven nevezték. „Császár” Vilmos az egész környéken is ismert, híresen jó táncos, nagy mulató ember volt, még ma is számtalan történet kering róla a faluban. 1970-ben feleségével Válaszútra költözött, ott hunyt el 1987-ben. Az MTA ZTI két táncfilmjén szerepel: MTA Ft. 802.8; MTA Ft. 864.12.

V. S. – *Kitől tanulta a legényeseket?*

K. Z. – *Hát... én a legényeseket idesapámtul, de mondjuk, legjobban bátyámtól, Vilmos bátyámtól. [...] mindig, miko' eljött hozzánk, figurázott. Ha egy kicsit be vot rugva, az egy lábon is táncolt! Aj! És oan figurákat csinált, aztá' én úgy mereszkedtem hozzá! Mereszkedtem, né! [...] Vilmos bátya, nekem az megmutatta. – Zolti fiam! Így csavard a lábod meg! És úgy üsd meg... hogy a lábod ne legyen meggörbűtve! Miko' megütöd a lábod, az egyenes legyen... kinyútva a láb! – És nekem ő meg is magyarázto, hogy... tehát mi a szép tánc! Nem csak aztán hogy ottan, hogy elfuseráljuk a táncot! [...] Legénykoromba' nekem bátyám volt a támaszpon-tom. Me' aszondta – Ha jól sikerül minden, kapsz egy leit is! – Egy lei volt egy pakk szivar. Na... s én má' örvendtem, hogy kaptam pénzt is, ha jól sikerült nekem. [...] A táncra értve. Pontosan. S ha látjo... ha még egy állotnok is, ha bemutat valamit jól, kap valami ajándékot a szájábo. És nekem is... Vot, amiko' – Itt van e' lei! – aszondta. – Megígértém! Zolti! Jól csináltod! – Hát má' jobb kedvem vot. Ugye... ha valaki ad egy pohár pálinkát... én má' vagy jobban táncolok, va' jobban éneklek, vagy jobban végzem el a munkát. Igaz? [...]*¹⁵

Ugyanakkor voltak olyanok, akik szintén híres táncos családba születtek, foglalkoztak is velük a szülők, mégsem tanultak meg táncolni, még akkor sem, ha a szülő szigorúbb eszközöket is bevetett.

F. E. – *Édesapám, hogy vette elő [...], még meg is verte a testvéreimet, mégse tanult meg soha táncolni... Nem szerette soha.*¹⁶

A szokásnak érvényt szerző szülői szigor azonban nem mindig a tánc felé irányította a fiatalokat. Voltak, akik a fiatalok táncos összejöveleit erkölcstelennek találták, és nem engedték gyermeküket a táncra. Ezek közül többen olyan kisegyház, illetve szekta tagjai voltak, melynek közössége ha nem is tiltotta, de legalábbis nem nézte jó szemmel a *világi mulatságot*. Ezek mellett azonban az is előfordult, hogy voltak olyan szülők, akik maguk ugyan táncosok voltak, mégis valamilyen rossz tapasztalat alapján, erkölcsi megfontolásból tiltották a táncot gyermekeiknek.¹⁷

V. S. – *Miért nem tanult meg táncolni?*

F. E. – *Nem szerettem... Nem eng... Megmondom őszintén most. Ágnes testvérem két sze-relemgyereket csinát. Miko' tizenhét éves vot... [...] Osztán én láttam, hogy annyit verik.*

¹⁵ Elmondta Kiss Zoltán „Császár” (1943, Visa).

¹⁶ Elmondta Fodor Erzsébet „Selyem” (1938, Visa).

¹⁷ Bizonyos esetekben a társadalmi előírások annyira nem voltak egyértelműek, hogy a két szülő akár ellenkező álláspontra is helyezkedhetett. Tudok olyan példát, amikor az általunk megszervezett táncalkalomra eljönni vágyó unokát az apa csempészte ki otthonról, a szigorú édesanya akarata ellenére.

*Engem nem engedtek öste tánchoz menni soha. [...] Nem batták soha! Osztán csak ott ültem... olvastam a regényeket... Megszoktam azakat... Láttam, hogy Ágnest annyit verték... Én azt a szerelmet nem veszem föl, hogy törjék össze a csontjaimat!*¹⁸

A szülők ráhatása mellett a gyerekek egyéni szorgalma, kitűnni akarása is sokat nyomhatott a latban. Sokan keresték az alkalmat, hogy jó táncos közelébe kerüljenek, és azt figyelve gyakoroljanak. Visához közel eső faluból, Magyarkályánból tudunk olyan példát, amire már szinte a városi, intézményesített tánctanításra jellemző frontális oktatási forma jellemző.

*M. J. – Kályánba', az ötvenes évekbe' az öreg Bontea Samuila tandíjt szedett a legényektől. Minden leginyfizettet egy délutánro egy pakk dohányt és egy kis üveg pálinkát. Aztá' az öreg mutatta a figurát, űk csáták utáno.*¹⁹

A legények esetében gyakran előfordult, hogy mások elől elbújva, egyedül csiszolták tánc tudásukat. A lányok többnyire együtt, gyakran a nyilvánosság előtt gyakoroltak. Mindezt a tudatos tánc tanulás kategóriájába sorolhatjuk.

*K. Á. – Édesapám is nagytáncu vot. [...] Azt mondta, hogy az istállóba' tanult meg táncolni, a villa mellett. Ott verte a lábait, a legényest, ott forgott s ott táncolt. [...] Kapaszkodott a villába. Például én, az Amáli, a Jancsi édesanyja, s annak két testvére, Mari [...] és Sári [...] mi négyen, itt ni, a szilvafáknál tanultunk meg a kertbe'. Ők itt laktak a szomszédba', s ott tanultunk meg, a szilvafáknál. De ki is száradtak a szilvafák, mind a négy! Ugy eltáncoltunk őket. Gondoltuk, hogy ez a legény, s akkor fordultunk erre-arra. [...] S ott tanultunk meg, fogóztunk, mintha legénytől, mentünk erre-arra, s akkor megfordultunk szépen, megint visszafordultunk. Elszárisztottuk a szilvafákat. Én így mondom.*²⁰

Mezőségi magyar közösségekben általánosan elfogadott szabály volt, hogy legények csak konfirmáció után vehettek részt a *táncon*, akkor is csak mint *félfizeteses*.²¹ A fiatalabbakat általában kizavarták a táncról. Tudunk azonban példát az ellenkezőjére is.

K. Z. – Éppen mos' beszéltük evvel az Erzsi nénivel, innet a szomszédból, hogy itt is a csürbe' tánc szokott lenni... [...] És mondja, hogy hát – Osztán te ezerkilencszáz-ötvennyolcba', akko' léptél be a nagytáncba. [...] Tehát nállunk az vót a szokás... hát gatyábo jártunk, és mezítláb voltam [...] Egy oan ládo volt, gabonásláda a csürbe', és oda én felültem, és én

¹⁸ Elmondta özv. Fodor Elvira (1919, Visa).

¹⁹ Elmondta Máté János (1941) magyarkályáni születésű, ma visai lakos.

²⁰ Elmondta özv. Kiss Ágnes (1923, Visa).

²¹ A zenésszel kialakult bér fiúkra eső részének felét kellett csak fizetnie.

odanéztem, melyik hogy táncolt, ki hogy táncolt. S van itten egy Fodor Mihály [...] egyszer' aszondja – Ej, kicsi Császár, gyere ide le! Me láttom... [...] ott játszódna a láboid, te! [...] Ott táncolsz!... Gyere ide le! – S volt egy Puju nevezetű zenész. – Na – aszondta –, Puju! Húzd a verbunkot! Én egy gatyábo' és mezítláb... Min' körbeálltok a legények. És ütöttem a láboimat, hogy pirosra ütöttem őket... De nem hagytam magamat! Így felemeltek és így dobtak fel a csűrbe, né! Dobtak fel a csűrbe, hogy... – Ez igen! Ne tanuljon ő tőlünk, hanem mi tanuljunk tőle! – Odajött egy Pulyka Mihály nevű, nekem az unokatestvérem, és – Hú! – aszondja –, te! A bürkit! – aszondja. – Te, te, te nagyon jól táncolsz, te fiú! – Aztán má' én... kicsit oán szégyenlős votam... De má' más évbe'... – Na, gyere fiú be a táncba!" – Ők engemet ingyen hagytak táncolni...²²

A táncolni tudás és a táncra járás azonban már felelősséget is jelentett. A legényeknek házbért és cigánypénzt kellett fizetni, a lányok pedig a zenészek ellátásáról gondoskodtak. Ilyenkor szokás volt, hogy az elfogyasztott ebéd után a család tagjai táncolnak egyet a házban. Szégyenlősebb fiatalok azonban gyakran még a szüleik előtt sem merték megmutatni tánc tudásukat.

K. I. – Eljüttek hozzánk a kezesek a cigányokkal ebédre. Én ugy szégyeltem édesapáméktól, hogy kicsi votam, s jönnek hozzánk a cigányok, hogy egyenek... Na, má' engem nagyléának vettek. Ugy szégyelltem. Vot fejül a kertben burjány.²³ S közéje buttam, hogy ne menjek bé táncolni.²⁴

Résztvevő megfigyeléseim során többször tanúja lehettem, amint táncmulatságokban egy-egy felvillanó mozdulatot néhányan megpróbáltak utánózni. Az egyéni tehetség, tánc tudás mellett természetesen a mozdulat(sor) komplexitásán is múlott az utánzás sikere. A következő példában egy férfi arról mesél, hogy egyszer hogyan ragadta ameg a figyelmét egy mozdulatsor, majd hogyan próbálta meg utánózni. A pontos reprodukció nem sikerült, de a sok próbálkozás során kialakult egy teljesen sajátos figurásor (változat), ami csak az illető táncosra jellemző.

F. J. – Hát, aztat a... a figurát, hogy mondjam meg, egy... Az nem visai embertől van. Egy tánc alkalmával, egy ünnep alkalmával... [...] Tudom, hogy mind ott táncoltunk a kollektív gazdaság épületjébe', és vot egy... egy idegen ember. [...] De nem t'om, hogy honnan vot az az ember, és én ezt a csapást attól tanultam, annál láttam. Addig Visába' én nem láttam eztet. S akkor, ahogy én láttom aztot, gondoltam magamba, hogy hát meg kell próbáljam én is, már nem hagyom el magamat! Hogy ha az tudta csinálni, akkor lássuk, én is meg tudom csinálni? S akkor aztán... ugy, hogy... még próbálgattam, amég osztán sikerült, s akkor má', inkább

²² Elmondta Kiss Zoltán „Császár” (1943, Visa).

²³ Gyomnövény.

²⁴ Elmondta Kenderesi Ilona „Nyúl Ilus” (1930, Visa).

*eztet kaptam jobbnak magamnak... Aztá' má' nem pont úgy sikerűt, mit ahogy ő csinátó, de én még formáltom rajta. Má' mindenki úgy veszi ki magának, hogy ami tetszik, azt inkább csinálja.*²⁵

A változatképződéssel kapcsolatban el kell mondani, hogy az igazán jó táncos egyik legfontosabb jellemzője, hogy olyan motívumot, figurát is tud, amit más nem, esetleg csak egy távoli variánsát. Ezt általában a táncosok a saját találmányuknak tartják. Az elmondásokból szinte mindig kiderül, hogy az „új figura” kitalálását sok gyakorlás előzte meg, amely során mintegy véletlenül, hirtelen ötlettől vezérelve találtak rá egy-egy mozdulatra.

V. S. – János bácsi, mit gondol, amióta jár Magyarba, azóta változott valamit a tánca?

F. J. – Változott. A tánc olyan, hogy amíg valakinek van ereje táncolni, addig táncol, mindig változtat. Mindig lehet tanulni. Nem csak ennyi a tánc: kettőt erre, kettőt arra. A táncnak sok figurája van, s amennyi van, annál több lesz idővel. Ezt megtanultam ettől, ezt attól, s még tanulsz te magadtól figurát. Ha valaki odaadja magát a táncnak, az magától adja magát. Tanulni akkor lehet, ha valakinek van kedve, és akar tanulni... Majd meg fogod te látni idővel, hogy amit mondtam, van benne valami igaz is. [...]

VS – Miben változott a tánca, azt el tudja mondani?

F. J. – Elég sokba' változott. Nem tudom én elmondani pont az egészet... De régebben nekem is úgy volt a tánc, hogy este táncoltam, és kész volt. Hogyha az emberbe' van akarat, ő még csinál magának hozzá, hozzátold... Mindig javít rajta. Lehet, sokszor ront is, de a legtöbbször javít. Javit a mozgáson, forgáson, csapásokon, figurákon. Ezek mind azok, amit megpróbálsz egyedül, mielőtt a táncban csinálnád.

V. S. – János bácsi, ha jön Magyarországra táncolni, előtte felkészül? Elgondolja magába...?

F. J. – Már én nem kell hogy készüljek, mert már én készen vagyok, csak vigyen el a pap. [...] Így vagyok a táncsal is. Aki szerette a táncot és a zenét, mit tudom én... öregkorban is bolond esze van neki. Ha nem is tud táncolni, de kedveli a zenét. Mindenki a tehetsége szerint. Mondjuk, egy legényest elgondolod magadba, hogy még jó volna így... A trnava, ahogy mi mondjuk [...], ezt is annyiféleképpen lehet táncolni...²⁶

A példákat lezárva meg kell még említeni, hogy a faluban végzett felméréseim szerint a most hatvan év körüli, illetve annál idősebb lakosok kb. 1/5-e nem tud táncolni. A kérdezettek véleménye a „nem táncos állapotról” megoszlik. A táncosok és a nem táncosok is azt állítják, hogy nem volt baj, ha valaki nem tudott táncolni. Nem nézték le emiatt, nem szenvedett semmiben hátrányt, ugyanakkor – főleg a táncosok

²⁵ Elmondta Fodor János „Selyem” (1932, Visa). Később kiderült, hogy Réti Jánosról, egy kiváló magyarlégeni táncosról volt szó.

²⁶ Elmondta Fodor János „Selyem” (1932, Visa).

szerint – a jó tánc tudást a társasági életben megbecsülték,²⁷ sőt a párkeresésben is előnyt jelenthetett.

P. J. – Sok szülő abba 'z időbe' örvendett, hogy táncoltatod a leányát, te! Az kiadta vona a lelkét.

V. S. – Miért?

P. J. – A mulatságér'. [...] Jobban világi. Aszondta... Ez a Fodor Józsi bácsi, ez nem mondta soha, hogy nem ád e' pohár bort, csak táncoltassad Ilonkát [a lányát]. És hány és hány!

V. S. – Előny volt?

P. J. – Éj, há' hogy gondolod. Vót amelyik ott ült a széken, senki se' vette el táncolni! Há' hogy! [...] Aki táncos vot, az mindig fentebb látott, min' más! [...] Mulatságosabb vot. Jobban hitták... ha vót e' bál. Ha nem vót szeretőd, nem ment senki utánnod. Ott ültél, mind egy kuku.²⁸ Ott ült otthon a leán. [...] Egy fiatal hogy üljen otthon, s a másíkok mullatnak. Na, mondjad!²⁹

ÖSSZEFOGLALÁS

Tánc tanulás *ösztönösen, tudattalanul, tudatosan* – mindezek olyan kategóriák, amelyek segítségével minden gyermekkori ritmikus-mozgásos jelenséget osztályozni szeretnénk. Ez segítené – elvileg – a jelenségek pontosabb megértését. Összegzésként elmondhatjuk, hogy a tánc tanulásnak sokféle módja létezett Visában. Az egyes személy gyakorlatában az ösztönös másolás és a tudatos tánc tanulás is szerepet játszott, általában ebben a sorrendben, de az ismertetett példák alapján bármikor bármelyik tényező előkerülhetett, akár még idősebb életkorban is. Sőt megkockáztathatjuk, hogy akár egyidejűleg is létezhetett a kettő. Az együtt táncolás során felvillanó érdekes motívum másolása, egy-egy figura, vagy akár a táncfolyamatok gyakorlása során, mintegy véletlenül megszülető mozdulat, figura esetében nehéz meghatározni az ösztönös, tudattalan és tudatos tényezők arányát, szerepét. Úgy tűnik, hogy ezekben az esetekben az összes tényező együttes jelenléte fontos. A kisgyermek ringatása (a gyermek részéről) nyilván a nem tudatos kategóriába tartozik, ugyanakkor a ringató személy sem biztos, hogy tudatosan a táncra neveli, lehet, hogy csak meg akarja nyugtatni.

Láthatjuk tehát, hogy a fenti kategóriák a „nagy számok esetében” igazak, de mégis átjárhatóak, sőt gyakran egymás mellett léteznek. Az átjárhatóság eseteire hozott példák alapján megállapíthatjuk, hogy sok esetben az egyén (a „parancsoló, megengedő, tanúsító”³⁰ személy és a tanuló egyaránt) eldöntheti, hogy követi-e a tár-

²⁷ Saját tapasztalataim is ezt támasztják alá. Terepmunkám alatt sokszor meglepve tapasztaltam, hogy néhány, már évtizedek óta halott jó táncosnak még ma is híre van – gyakran még a falun kívül is.

²⁸ Kakukk. Írd: cucu (rom.).

²⁹ Elmondta Papp József „Malvin” (1941, Visa).

³⁰ Mauss 2000: 429.

sadalmi „előírást”, vagy sem, Egyáltalán nem szélsőséges esetekben (lásd az 1/5-ös nem táncos részarányt) egyesek meg sem tanultak táncolni, ellenállva akár a fizikai bántalmazásnak is. Az is előfordulhatott, hogy éppen egy másik társadalmi előírás miatt nem akartak/mertek táncolni. Erről tanúskodik annak az asszonynak a példája, aki szigorú szüleitől – közvetve tehát a társadalom erkölcsi normáitól – tartva tánc helyett inkább otthon maradt olvasni.

Példáimat igyekeztem úgy összeválogatni, hogy a tánctanulásra való lehetőségek széles tárházát tudjam bemutatni. Ezzel szeretném reprezentálni, hogy a vizsgált kulturális jelenséget csak mi osztjuk fel – a valóságban nem létező – kategóriákra. A táncot tanuló gyermek vagy „az oktató” a tánctanulás során egyidejűleg vagy akár egymás után *minden* lehetőséget megragadhat. (Függetlenül attól, hogy az általunk felállított kategóriák ezt megengedhetőnek tartják-e vagy sem.) Ugyanakkor ki is kerülhet *minden* társadalmi szokást, amit az adott jelenséggel kapcsolatban addig megfigyelhettünk, és járhatja a saját útját, akár úgy is, hogy egyáltalán nem tanul meg táncolni. Továbbmenve: használhatja csak az *egyik* vagy csak a *másik* kategóriába tartozó lehetőséget. (Mint például az a férfi, akivel gyermekkorában nem értek rá foglalkozni, így az ő esetében az ösztönös tánctanulás kategóriájáról nem beszélhetünk, viszont édesapja később, mintegy „rádöbbenve tévedésére”, mégis megparancsolta a tánctanulást.) Egy időben látunk tehát kapcsolódást, kötődést bizonyos kategóriákhoz, és kilépést bizonyos kategóriákból, szabályozottságot és rögtönzést. Mindezt figyelembe kell venni, ha a tánctanulás folyamatát a maga teljességében, mint dinamikusan lüktető kulturális jelenséget akarjuk vizsgálni.³¹

A tanulás itt felvázolt formáit és korszakait tehát hiba lenne statikus kategóriák-ként értelmezni, és nem szabad őket egy lineáris fejlődési vonal mentén elhelyezni. Ez a gondolkodásmód túlságosan evolucionista jellegű és sematikus lenne, ezért itt néhány fontos ténytet meg kell jegyezni.

a) A valóságban a tanulás formái, szintjei természetesen nem különíthetők el ilyen élesen egymástól. Nem lehet mindig életkorhoz kötni őket, egymással párhuzamosan, egymást nem kizárva is létezhetnek, az mindenesetre biztos, hogy egymásra épülve, együttesen alakítják és formálják személyiségünket.

b) A szocializációs minták és modellek száma, valamint a választható utak/lehetőségek száma szinte végtelen.

c) Minden egyes személy bekerülése, jelenléte is módosít(hat) az adott kultúra/társadalom felépítésén és/vagy jellegén. Így megállapíthatjuk, hogy a kulturális interakciók során a szereplők mindegyike lehet modellt adó és modellt tanuló. Az ilyen interakciók során természetesen maga az elsajátítandó „tananyag” is folyamatosan

³¹ Hintalan László a hévizgyörki gyermekjátékokról írt tanulmányában a *lüktető teljesség* kifejezést használja (Hintalan 2005: 216–228).

változik, a szereplő személyiségek és szerepek változásának, valamint az élethelyzetek és a környezet alakulásának megfelelően.

A társadalom egyéni tánctudásra (vagy táncolni nem tudásra) gyakorolt hatása a mezőiségi táncok test-technikái továbbélésének történetében is lemérhető. Az erdélyi falvak gazdálkodását gyökeresen megváltoztató történeti, politikai és társadalmi események hatására a tradicionális paraszti tánc kultúra gyorsan, szinte a kutatók szeme láttára alakult át, változott meg teljesen. Formakincsét tekintve a hagyományos tánckészlet mára szinte teljesen kiszorult a használatból, csak az idősebb generációt is érintő lakodalmakban, illetve a színes folklórbemutatókon jut szerephez. A modernizációval teljesen új test-technikákat ismert meg a mezőiségi fiatalság, a városokba ingázók a kolozsvári, marosvásárhelyi modern táncokat vitték haza, az 1990-es évek közepétől kezdve pedig ezt a divathullámot is fokozatosan elmosták az először a médiákon keresztül érvényesülő diszkó-, rap- és house-tánc-, illetve zenei divatok. Mindez a test-technikák alapvető változását hozta, amely jelenség már az 1990-es évek közepén észlelhető volt, de csak a 2000-es évek lakodalmait megfigyelve vált szembetűnővé: a résztvevők a tánc szempontjából két jól elkülöníthető csoportra oszlanak: kevés kivételtől eltekintve a tizen- és huszonéves fiatalok már nem táncolják a szüleik táncát, és fordítva.

A fenti példák alátámasztják Mauss gondolatait, mely szerint a test-technikák továbbadásában, fenntartásában fontos szerep jut a társadalmi konvencióknak, előírásoknak, szokásoknak. Ugyanakkor az egyéni tényezőt, az egyes ember döntéseit is legalább ennyire fontos szemünk előtt tartani vizsgálódásunk során. Mauss gondolatai sok kérdést nyitva hagynak. Kevés ismeretünk vonatkozik például arra, hogy az egyéni táncos habitust, a tánc tanulás irányát és hatékonyságát a társadalmi tényező mellett milyen módon határozzák meg a velünk született képességek, habitusok. Humánétológiai, genetikai és pszichológiai vizsgálatok mutatják e kérdés fontosságát.³² Másrészt a tánc funkcióját vizsgálva a mentális egészség megőrzése céljából történő művészi önkifejezés (például a tánc) legalább annyira fontosnak tűnik, mint például a társadalmi életben való részvétel.³³ Ezen kérdések megválaszolása azonban túlmutat jelen tanulmány keretein.

³² A kérdésről bővebben lásd: Bereczkei 1992; Csányi 1999; Csepeli 1997: 70–73, 92, 143–148.

³³ Andrásfalvy Bertalan a Gyimes-völgyi keserveseiről írt tanulmányában már felhívta erre a problémára a figyelmünket. Andrásfalvy 1982: 255–261.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 1982 A hallgatóság nélküli népművészet. In Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmearamlatok*. Budapest, Akadémiai, 255–261.

BERECZKEI Tamás

- 1992 *Agénektől a kultúráig. Szociobiológia és társadalomtudomány*. (2. kiadás.) Budapest, Cserépfalvi.

BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark (szerk.)

- 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem–Maidenhead, McGraw-Hill.

BOTH Zsuzsa

- 2006 *A játék szerepe egy hagyományos közösségben. Széki népi játékok*. Szakdolgozat a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszékén.

CSÁNYI Vilmos

- 1999 *Humánétológia. Az emberi természet*. Budapest, Vince Kiadó.

CSEPELI György

- 1997 *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.

HENICS Tamás

- 2005 *Juhmérés Visában. Szent György napi örökségünk*. Budapest, Etnofon.

HINTALAN László

- 2005 *Aranyalma. Játékhagyomány*. (3. kiadás.) Gödöllő, Örökség Alapítvány.

KALLÓS Zoltán

- 1964 Táncagyományok egy mezőszéki faluban. *Táncstudományi Tanulmányok 1963–64.* 235–252.

KÖNCZEI Csongor

- 2004 Amikor a nép táncol, akkor néptáncol? In Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok. 3. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 126–133.

LELKES Lajos (szerk.)

- 1980 *Magyar néptáncagyományok*. Budapest, Zeneműkiadó.

LÉVI-STRAUSS, Claude

- 2000 Bevezető Marcel Mauss életművéhez. In Mauss 2000: 11–47.

MARTIN György

- 1980a Mezőszéki táncok. In Lelkes (szerk.) 1980: 39–41.

- 1980b A mezőszéki férfitáncok régi és újabb típusai. In Lelkes (szerk.) 1980: 88–229.

- 1995 *Magyar tánc típusok és táncdialektusok*. Budapest, Planétás.

MAUSS, Marcel

- 2000 *Szociológia és antropológia*. Budapest, Osiris (különösen 423–446.).

NIEDERMÜLLER Péter

- 1990 A játékok társadalmi vonatkozásai. In Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar Néprajz. VI. Népzene, néptánc, népi játék*. Budapest, Akadémiai, 542–543.

NOVÁK Ferenc

- 2000 Szék táncai és táncélete a XX. század első felében. In Virágvolgyi Márta – Felföldi László (szerk.): *A széki hangszeres népzene*. Budapest, Planétás, 29–78.

PÁLFY Gyula

- 1982 A zenészfogadás egy módja Vajdakamaráson. In *Zene, tánc... Zene- és Táncosztály módszertani kiadványa*. [Összeáll. Nagy Judit.] Budapest, Népművelési Intézet, 81–96.

- 2001 Vajdakamarás táncélete. In Keszeg Vilmos – Viga Gyula (szerk.) *Néprajzi Látóhatár, X. 1–4.* Budapest–Miskolc, 279–312.

PESOVÁR Ernő

- 1997 *A magyar páros táncok.* Budapest, Planétás.

PESOVÁR Ferenc

- 1990 A tánc hagyományozódása. In Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar Néprajz. VI. Népzene, néptánc, népi játék.* Budapest, Akadémiai, 198–211.
- 1997 Táncélet és táncos szokások. In Felföldi László – Pesovár Ernő (szerk.): *A magyar nép és nemzetiségeinek táncagyománya.* Budapest, Planétás, 15–69.

VARGA Sándor

- 2007 Néptánc kutatás az erdélyi Mezőségen. *Művelődés, LX.* 6–9. 122–124.
- 2009 Tánc történeti divatok hatása a belső-mezőségi települések tánckészletére. *Művelődés, LXII.* 3. 25–29.

VIRÁG Rita

- 2006 *Visai játékok. 1920 és 1950 közötti időszak játéakai és továbbélésük a 20–21. század fordulóján.* Szakdolgozat a PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszékén, Pécs.